

Geçmişten geleceğe İbn Haldun: Vefatının 600. yılında İbn Haldun'u yeniden okumak Uluslararası Sempozyum 3-4 Haziran 2006

İbn Haldun, tarih ve toplum ile ilgili orijinal görüşlerinden ötürü Osmanlı döneminden beri bizde iyi bilinen bir tarih felsefeci ve sosyal bilimci. Hem bilim hem siyaset çevrelerinde okunup tartışılan İbn Haldun'un görüşlerinin Osmanlı'da bir ekol haline geldiği söylenebilir. Sosyal bilimlerin pek çok dalını ilgilendiren görüşleri sebebiyle 19. ve 20. yüzyılda bütün dünyada tanınmaya başlanan İbn Haldun'un vefatının 600. yıldönümü dolayısıyla 2006 yılı, UNESCO tarafından "İbn Haldun Yılı" ilan edildi. Bu ünlü tarih felsefeci hakkında 2006 yılında dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de sempozyum, konferans ve panel türünden anma toplantıları yapıldı. bunların yanı sıra bazı dergiler İbn Haldun adına özel sayılar yayınladı.

Türkiye'de İbn Haldun adına düzenlenen en geniş kapsamlı toplantılardan birini Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul'da 3-4 Haziran 2006'da gerçekleştirdi. "Geçmişten Geleceğe İbn Haldun: Vefatının 600. Yılında İbn Haldun'u Yeniden Okumak" başlıklı uluslararası sempozyuma Türkiye'nin yanı sıra dünyanın birçok ülkesinden akademisyenler ve araştırmacılar katıldı. İbn Haldun'un çeşitli konulardaki görüşleri ve bu görüşlerin günümüzdeki değeri, İSAM konferans salonunda yirmi üç araştırmacı tarafından yedi oturumda ele alındı.

İSAM Başkanı M. Akif Aydın ve sempozyum düzenleme kurulu adına Recep Şentürk'ün açılış konuşmalarının ardından Şerif Mardin bir açılış konferansı verdi. İlk oturumda İbn Haldun'un siyaset ve iktisat ile ilgili düşünceleri tartışıldı. İbrahim Erol Kozak kısa tebliğinde İbn Haldun'un ekonomik, sosyal ve siyasal olayların incelenmesinde İslam dünyasında yeni bir epistemolojik yaklaşım getirdiğini belirtti. Şenol Korkut "İbn Haldun'un Medenî Siyaset İlmini Eleştirisi" başlıklı tebliğinde İbn Haldun'un ve İslam filozoflarının sosyal olaylara yaklaşım tarzlarını analiz etti. Korkut, İbn Haldun'un toplumu incelemek amacıyla kurduğu umran ilmi ile filozofların toplumsal konuları ele aldıkları medenî siyaseti karşılaştırdı. Umran ilminin, medenî siyasetin bittiği yerden başladığını, yahut başka bir açıdan bunun tersinin de söylenebileceğini belirtti. İbn Haldun'un iktisat konusundaki görüşlerini inceleyen Mustafa Özel, İbn Haldun'un iktisat ile ilgili fikirlerinin günümüzdeki değerini ele aldığı tebliğinde, İbn Haldun'un, iktisadî ilişkilerin toplumsal bağlamını tartışırken, 18. ve 19. yüzyılın sosyolog ve ekonomi-politikçilerine parmak ısırtacak bir kavrayış derinliği gösterdiğini, Petty, Smith, Malthus, Saint Simon ve Marks'ın dile getirdiği sayısız fikrin sadece tohumlarının değil, bizzat olgun hallerinin İbn Haldun'da bulunabileceğini vurguladı. S. Cafer Karataş da benzer bir yaklaşımla modern iktisat prensiplerinin bir kısmını İbn Haldun'un ortaya koyduğunu ve bunların bugün de uygulanabilir olduğunu ifade etti.

İbn Haldun düşüncesinin en bariz yönlerini meydana getiren tarih ve toplum ile ilgili görüşleri de sempozyumda derinlemesine tartışıldı. "İbn Haldun'un Tarih Metodolojisi" başlıklı tebliğinde Yavuz Yıldırım, düşünürün eleştirel bir tarih metodolojisi geliştirdiğini ifade etti. Bu metodolojinin temel ilkeleri üzerinde duran Yıldırım, bunun en önemli bölümünü İbn Haldun'un geliştirdiği bir tür sosyal bilim olan "umran ilmi"nin oluşturduğunu vurguladı. *Mukaddime*'nin özellikle siyasî yapıları ele alırken kullandığı anahtar kavramlarından birini oluşturan *asabiyyet* analiz eden M. Akif Kayapınar, İbn Haldun'un ufkunun İslam öncesi kabile yapılanmasının çok ötesinde olduğunu, temelde kabile örgütlenmesine ait bir kavram olan *asabiyyet* ile Emevîler, Abbasîler, Selçuklular, Sasanîler, Yunanlılar, Romalılar gibi büyük ölçekli siyasî yapıları ve bu yapılar arasındaki ilişkileri açıklamaya çalıştığını belirtti. İbn Haldun'un *asabiyyet* (güç) ve *mülk* (devlet) kavramlarını ideal-gerçek uyumsuzluğu bağlamında tartışan Ali Çaksu ise İbn Haldun'un, güce dayanarak devlet kurma veya devleti ele geçirme realitesini İslam dininin adalet, fazilet gibi idealleriyle nasıl uzlaştırmaya ve böylece meşrulaştırmaya çalıştığını belirtti.

İbn Haldun'un İslamî ilimler ve aklı ilimlere yaklaşımı da sempozyumda ele alınan konular arasındaydı. İbn Haldun'un fikhî birikimini ve İslam hukuk tarihi ile ilgili görüşlerini ele alan Ferhat Koca, onun bu konudaki en önemli ve özgün görüşünün, mezheplerin yayılmasındaki sosyolojik etkenlerle ilgili analizleri olduğunu belirtti. Murteza Bedir tebliğinde İbn Haldun'un gözüyle naklî (İslamî) ilimleri incelerken "Haldunî yöntem" in İbn Rüşd ve Gazzâlî'nin düşüncelerini sentez ettiğini ve kendi icadı olan *umran ilmi* ile buluşturduğunu ifade etti. Bedir'e göre İbn Haldun, İbn Rüşd gibi İslamî ilimler ile aklı ilimler arasına kalın bir duvar çekerken Gazzâlî gibi burhanî bilginin aşkın dünya ile ilgili yargılarının bir değer taşımadığını, mistik tecrübe ile aşkın dünyaya bir kapı açılabileceğini düşünmüş, kelamın ve tasavvufun metafizikleştirilmesine karşı çıkmıştır. *Mukaddime*'deki aklı ilimler algısını analiz eden Ömer Türker'e göre İbn Haldun, -aklı ilimlerle İslamî ilimler arasında bir sentez arayışı dönemi olarak görülebilecek 11. yüzyıl sonrasını ifade etmek için kullanılan- müteahhirîn dönemini eleştirmesine rağmen Fahreddin Râzî tarafından yeniden ifade edilen aklı ilimler geleneğine mensup bir filozof olarak konuşmuştur. Türker, İbn Haldun'un geliştirdiği *umran ilminin* İslam bilimi ve felsefe geleneğindeki köklerine işaret ederek *Mukaddime*'deki kavram örgüsünün bir yandan Eş'arî kelam metafiziğinden, diğer yandan Meşşâî felsefe geleneğinden beslendiğini vurguladı.

İbn Haldun'un İslam dünyası ve Batı'daki tesirleri meselesi de sempozyumda tartışılan bir başka konuydu. Ejder Okumuş "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkileri" başlıklı tebliğinde *Mukaddime*'nin 16. yüzyıldan beri Kınalızâde Ali Efendi, Katip Çelebi, Naîmâ ve Cevdet Paşa gibi Osmanlı eliti tarafından takip edildiğini ve görüşlerinden yararlandığını, İbn Haldun'un görüşlerinin Osmanlı düşüncesinin gelişimini olumlu yönde etkilediğini belirtti. Özellikle Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde, İbn Haldun'un devletlerin kuruluş-gelişme-gerileme ve çöküş teorisinin sıklıkla tartışıldığını, Osmanlı düşünürlerinin bu teoriyi genel olarak kabul etmekle birlikte her devletin mutlaka çökeceği görüşüne yeni bir açılım getirerek gereken tedbirler alındığı takdirde ihtiyarlamış bir devletin gençleşebileceği düşüncesini ileri sürdüklerini belirtti. "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldun Tartışmaları" başlıklı tebliğinde Cengiz Tomar, İbn Haldun'un çağdaş Arap dünyasında çok tartışılan düşünürlerin başında geldiğini belirtti. Bunun belli başlı sebepleri İbn Haldun'un da bir kriz döneminde yaşamış olması ve görüşlerinde modern dönem Batı düşüncesine paralel noktalarının çokluğuydu. Bu nedenlerle İbn Haldun, panislamizm, milliyetçilik ve sosyalizm gibi

ideolojiler doğrultusunda farklı yorumlara maruz kalmıştır. Tomar'a göre İbn Haldun hakkındaki bu derece farklı görüşler iki sebepten kaynaklanmaktadır: İbn Haldun'un görüşlerine çağdaş düşüncelerin perspektifinden bakılması ve onun görüşlerinin bir bütün halinde incelenmemesi. Bu noktada hemen belirtelim ki Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye'deki İbn Haldun tartışmaları da büyük ölçüde buna benzer bir seyir izlemiştir.¹

Öteden beri Doğulu ve Batılı birçok araştırmacı tarafından İbn Haldun'un sosyolojinin gerçek kurucusu, *umran ilminin* bir tür sosyoloji olduğu savunulmaktadır. İbn Haldun'un, diğer yönleri yanında aynı zamanda bir sosyolog olduğunu savunan Mahmoud Dhaouadi, "değişim" kavramı hakkında İbn Haldun ile Comte, Marks, Durkheim ve Weber gibi klasik Batılı sosyologların düşüncelerini karşılaştırdığı tebliğinde bu düşünürlerle İbn Haldun arasında benzerlik ve farklılık arz eden bazı görüşlere işaret etti. Mesela Avrupalı sosyologlar toplumların evrimini çizgisel yönde ilerleyen bir süreç olarak görürken İbn Haldun Müslüman toplumlardaki gelişimin döngüsel bir karakter taşıdığını düşünmüştür. Bunun yanında İbn Haldun'un, yüksek maddî refahın toplumları bazı yönlerden zayıflattığı ve hatta çöküşe götürdüğü tespiti, Avrupalı bu sosyologların pek yakalayamadıkları bir görüştür. Öte yandan bedevilikten yerleşik hayata geçiş gibi toplumların geçirdikleri sosyal değişimin zorunlu olduğu düşüncesi, İbn Haldun ile diğer düşünürlerin ortak noktalarından biridir.

Sempozyumda İbn Haldun'un görüşleri, günümüz dünyasına neler söyleyebileceği açısından da ele alındı. Yusuf Kaplan, "Batılı Yorumcular ve İbn Haldun'un Medeniyet Kavramı" başlıklı tebliğinde İbn Haldun'un anlaşılması sorununu ağırlıklı olarak inceledi. Sosyal bilimcilerin İbn Haldun'u büyük ölçüde yanlış anladıklarını, bunun en önemli sebebinin, düşünürün ait olduğu medeniyet havzasının ürünü olan ve kendisinin de önemli katkılarda bulunduğu bütüncül yaklaşımların ihmal edilmesi olduğunu belirtti. Kaplan, İbn Haldun'un bütüncül bir şekilde anlaşılması halinde özgün bir İslam düşüncesinin yeniden kurulmasına çok önemli katkıları olacağını ifade etti. "Sosyal Bilimlerde Açılım İmkanları: İbn Haldun'dan Hareketle Bir Analiz" başlıklı ortak tebliğleriyle Lütfi Sunar ve Faruk Yasıçimen, Batı'da gelişen sosyal bilimlerin toplumları anlamada yeterli olmadığını, İbn Haldun'un, tarih ve tabiatı *sünnetullah* anlayışıyla ilintili bir metafizik çerçeve içinde ele alan ve somut verilere dayanan analizleri önemseyen bakış açısı sebe-

¹ Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinde İbn Haldun tartışmaları ile ilgili olarak şu makalemize bakılabilir: "Türkçede İbn Haldun Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4 (2002).

biyle yeni bir çıkış arayan Müslüman ilim adamlarını besleyebileceğini dile getirdiler. Tahsin Görgün de İbn Haldun'un toplum ile ilgili görüşlerinin güncelliğini koruduğunu ve günümüzde toplum araştırmaları açısından öneminin devam ettiğini ifade etti. Syed Farid Alatas, İbn Haldun'un kabileyi aşan ve İslam dininden de güç alan *asabiyyet* anlayışının İslam dünyasındaki kabileci, etnik milliyetçi ve sınıfsal ihtilafların ortadan kalkmasına, dayanışma ve birlik çabalarına yardımcı olacağını vurguladı. Recep Şentürk "Medeniyetler Sosyolojisi: İbn Haldun'un Umran Kuramı Açısından Medeniyetlerarası İlişkilerin Geleceği" konulu tebliğinde İslam medeniyeti ile Batı medeniyeti ilişkilerinin geleceğini ele aldı. Şentürk, "İbn Haldun paradoksu"na göre medeniyetlerin geri kaldıkları veya zayıfladıkları için değil, tam tersine kemale erince çökmeye başladıklarını, Batı medeniyetinin de gelişmesinin son sınırlarına erdiği zaman çökmeye başlayacağını belirtti.

Mehmet Genç'in başkanlığındaki değerlendirme oturumunda, telif ve çevirileriyle Türkiye'de İbn Haldun düşüncesinin tanınmasına en fazla katkıda bulunan akademisyenlerden biri olan Süleyman Uludağ bir "İbn Haldun Enstitüsü" kurulmasını ve bir "İbn Haldun Dergisi" çıkarılmasını teklif etti. Syed Farid Alatas da bu teklifi destekleyerek böyle bir derginin uluslararası nitelikte olması gerektiğini ifade etti.

Sempozyumda İbn Haldun'un temel görüşleri ve bu görüşlerin bugün ifade ettiği anlam iki gün boyunca canlı bir tartışma ortamında ve kalabalık bir dinleyici topluluğunun katılımıyla ele alındı. Dinleyicilerin yönelttikleri sorular da konuların enine boyuna tartışılmasına katkı sağladı.